

Олена Айвазян,
директорка наукової бібліотеки
Хмельницького національного університету,
м. Хмельницький

ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ БІБЛІОТЕК ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (ДРУГИЙ РІК ПРОТИСТОЯННЯ)

У статті проаналізовано динаміку основних статистичних показників роботи бібліотек закладів вищої освіти Хмельниччини під час російсько-української війни. Особливу увагу приділено інноваційній, науковій та грантовій діяльності бібліотек об'єднання.

Ключові слова: бібліотеки ЗВО, Хмельницька область, російсько-українська війна, ресурсна база бібліотек, електронні ресурси, обслуговування користувачів, інновації, гранти, російськомовні видання.

The article analyzes the dynamics of the main statistical indicators of the work of libraries of higher education institutions of Khmelnytskyi region during the Russian-Ukrainian war. Special attention is paid to the innovative, scientific and grant-making activities of the association's libraries.

Keywords: ZVO libraries, Khmelnytskyi region, Russian-Ukrainian war, resource base of libraries, electronic resources, user service, innovations, grants, Russian-language publications.

Під час повномасштабної російської агресії сотні тисяч українців захищають на фронті нашу країну, щоб наступні покоління народжувалися, жили, навчалися. Свій внесок для перемоги України над ворогом роблять і заклади вищої освіти, зокрема бібліотечні працівники ЗВО Хмельниччини. До прикладу, бібліотекарі наукової бібліотеки Хмельницького національного університету (далі НБ ХНУ) разом з іншими учасниками освітнього процесу впродовж року брали участь у низці благодійних акцій «Допомога освітянам Херсонщини», «Херсон SOS», «Зігрій захисника», «Великодні подарунки захисникам», у благодійних аукціонах і ярмарках на підтримку сил оборони України, долучалися до збору коштів з метою придбання для військових об'єднань автомобілів, шин, тепловізорів, рацій, дронів та комплектуючих до них тощо. Постійною допомогою є плетіння маскувальних сіток у вестибюлі бібліотеки та донорство [2, с.66-67].

Разом і з цим університетські бібліотеки продовжують інформаційно забезпечувати освітній процес. Задля доступності усіх учасників освітнього процесу до навчальної літератури поза межами бібліотек тривають трансформаційні процеси з переведення інформаційного поля книгозбірень на електронні джерела та зменшення кількості традиційних паперових ресурсів, зокрема і в обслуговуванні користувачів.

До переходу на дистанційну освіту значною мірою підштовхнули світова пандемія та російсько-українська війна, які пришвидшили застосування електронних підручників у навчальному процесі. До того ж бібліотеки, створюючи електронні ресурси, надаючи більшість сервісів у віддаленому режимі (зокрема, таких популярних, як систематизація творів друку, перевірка на плагіат, віртуальна довідка та ін.), сприяли зменшенню як традиційної відвідуваності бібліотек, так і видачі паперових документів. Згідно зі звітами про роботу бібліотек ЗВО Хмельницької області у 2023 році бібліотеками об'єднання було обслужено 17,3 тис. користувачів – майже удвічі менше, як порівняти з 2012 р. (32,5 тис). Крім того, наявність електронних підручників та зміни у нормах книгозабезпеченості, обмежені фінансові можливості та зменшення попиту на традиційну книгу призвели до скорочення надходжень паперових документів по бібліотеках об'єднання з 29,7 у 2012 році до 12,9 у 2023 р. [4, с. 3, 4; 6].

Зрозуміло, що бібліотеки роблять все можливе для залучення студентської молоді до читання і навчальної, і фахової, і художньої літератури, проводячи масову інформаційну і соціокультурну роботу, але світові тенденції показують, що використання традиційних паперових підручників та інших навчальних матеріалів зменшуватиметься і надалі, адже вже сьогодні уся шкільна навчальна література на рік вміщується в одному гаджеті.

Університетські книгозбірні наразі більше уваги приділяють розвитку роботи з науковцями, а саме: збільшують кількість власних наукових ресурсів та популяризують їх у науковому середовищі через інституційні репозитарії, віртуальні виставки та презентації, бібліографічні та біобібліографічні покажчики, краєзнавчі БД та іншу інформацію, представлену на сайтах бібліотек. Вагомим доповненням до ресурсної бази бібліотек ЗВО є матеріали, розміщені на наукометричних платформах Web of Science і Scopus та інших наукових ресурсах, доступ до яких надається університетам МОН України через ДНТБ.

Багато уваги бібліотеки приділяють роботі з фондами та електронними ресурсами. Аналіз основних статистичних показників діяльності бібліотек ЗВО Хмельницької області за 2023 рік показав, що в умовах другого року воєнного стану в країні традиційна ресурсна база зменшилась на 2,2 % і нараховує майже 2,5 млн. документів. Серед основних причин – зменшення нових надходжень і вилучення застарілої та російськомовної літератури. До прикладу, впродовж року до бібліотек об'єднання надійшло 12,9 тисяч документів, а вибуло 76,5 тисяч примірників [4, с. 3,4].

Поступово збільшується фонд електронних документів, але не у всіх бібліотеках об'єднання. Є бібліотеки, які досі не вирішили питання з програмним забезпеченням і створенням власного сайту, що значно обмежує їхні можливості в роботі з електронними ресурсами. До того ж виникла

необхідність списання застарілих електронних документів, зокрема й російськомовних, що значно уповільнює зростання кількості власних електронних ресурсів.

Продовжує збільшуватися в бібліотеках ЗВО Хмельниччини і відсоток літератури державною мовою. Сьогодні він перевищує 52 %. Але в бібліотеках з великими фондами він все ще менший за половину фонду. Основна причина такого стану – тотальна русифікація освітнього процесу в радянський період. Проведений в НБ ХНУ аналіз динаміки складу фонду за 1991-2021 рр. показав, що 1991 року фонд україномовної літератури в бібліотеці з понад 600-тисячним фондом нараховував менше 4 % документів [1,с.6; 4,с.1]. Однак видача україномовної літератури по об'єднанню становить 86 %, що говорить про те, що наші користувачі російськомовною навчальною літературою не користуються і вона підлягає подальшому вилученню з фондів [4, с.4].

У свою чергу, робота з вилучення російськомовних видань поставила питання про редагування корпоративних БД, особливо Зведеного корпоративного каталогу бібліотек Хмельницької області, який активно використовується читачами і працівниками публічних книгозбірень, на предмет вилучення з каталогу інформації про списані видання. Працівниками НБ ХНУ здійснено вагому роботу з його редагування з метою вилучення російськомовного контенту, насамперед публічних книгозбірень. Водночас розроблено алгоритм дій з виключення відображення вилученої літератури у результатах пошуку через електронний каталог на сайті книгозбірні.

Обслуговування користувачів у бібліотеках об'єднання проводилося у змішаному режимі. Кількість користувачів за єдиною реєстрацією в бібліотеках НМО залишилася на рівні минулого року, а кількість читачів, фактично обслужених на всіх пунктах видачі, навіть збільшилась на 4 %. Кількість відвідувань також зросла, але переважно за рахунок відвідувань вебсайтів бібліотек ХНУ та К-ПНУ. Отже, використання електронних ресурсів в обслуговуванні користувачів має кращі перспективи. Продовжують зростати і показники кількості заходів і їх відвідуваності у бібліотеках. Загалом книгозбірнями об'єднання впродовж 2023 року проведено 428 інформаційних та соціокультурних заходів. Основу видачі документів також становлять електронні ресурси. Невеличке зменшення у порівнянні з минулим роком пов'язане з переведенням репозитарію ХНУ на нову версію та адресу, через що статистика тимчасово обнулилася. Але нова версія репозитарію дозволила науковцям більш ефективно працювати з їх профілями у різних БД.

Незважаючи на складні умови (застарівання технічних засобів через неможливість їх оновлення під час війни, зменшення штатів тощо), бібліотеки продовжують наукову діяльність. Дослідження бібліотек об'єднання спрямовані на оптимізацію ресурсів книгозбірень, розвиток бібліотечного краєзнавства, удосконалення роботи з електронними ресурсами, вивчення історії

бібліотек. Результатом наукової роботи є видання книгозбірень 2023 року, серед яких біобібліографічні покажчики, календар знаменних і пам'ятних дат, покажчик передплачених періодичних видань, наукові праці К-ПНУ ім. І. Огієнка з серії «Бібліотекознавство. Книгознавство», черговий 28-й випуск інформаційного бюлетеня «Бібліотека в освітньому просторі», присвячений питанню автоматизації бібліотечної діяльності на сучасному етапі та ін. Наразі триває накопичення повнотекстових версій видань бібліотек об'єднання на базі методичного центру (НБ ХНУ) з метою створення БД таких видань та їх подальшої популяризації. Водночас не припиняється запровадження новітніх технологій у бібліотечну практику, зокрема, через застосування QR-кодів, використання можливостей штучного інтелекту, створення книжкових виставок з доповненою реальністю, використання накопичувального сканеру штрих-кодів для перевірки фондів тощо.

До прикладу, для найбільш актуальних повнотекстових баз даних та сайту НБ ХНУ згенеровано власні QR-коди. Роздруковані на аркуші А4 назви ресурсів з відповідними QR-кодами розміщені на дошках оголошень, поряд з розкладом занять, в деканатах, на кафедрах, в приміщенні бібліотеки, завдяки чому користувачі можуть швидко отримати повнотекстову і бібліографічну навчальну та наукову інформацію [5, с. 34].

Виставка праць викладачів з доповненою реальністю створена за допомогою програми Magical Picture - мобільного додатку з технологією доповненої реальності (так званого «живого фото»). Користуючись мобільним додатком, читач, наводячи смартфон на обкладинку книжки, бачить відео про книгу у себе на екрані. Окрім того, на виставці були представлені і книги з QR-кодами, через які можна було одразу перейти до їх електронних версій, які розміщені в репозитарії [5, с. 38].

Можливості штучного інтелекту використовуються у багатьох напрямках бібліотечної діяльності, пов'язаних з пошуком інформації, науково-методичною, соціокультурною роботою та ін. Наприклад, ШІ можна попросити написати структуру резюме чи стратегічного плану розвитку відділу бібліотеки, знайти інформацію по темі, тому чат може бути помічником, який прискорює роботу. Але за кінцевий продукт, використання плагіату, правдивість інформації відповідає бібліотекар [5, с. 40].

Наразі фахівці НБ ХНУ працюють над такими проблемами, як запровадження електронного читацького квитка, інтеграція електронної бібліотеки в БД «Електронний університет» та модульне середовище. Ці нововведення дадуть змогу дистанційно реєструвати користувачів, підписувати обхідні, а також полегшити доступ користувачів до електронних ресурсів бібліотеки.

Ще один напрям, який є необхідним компонентом існування і розвитку сучасної книгозбірні – грантова діяльність. Бібліотеки об'єднання впродовж року брали участь у кількох грантових проєктах: «Книжкові гранти для бібліотек України»; «Незламні бібліотеки» - від британських видавництв у межах спільної ініціативи Українського ПЕН, британського благодійного фонду Book Aid International, Англійського ПЕН (English PEN), Міжнародного ПЕН (PEN International) та «Нової Пошти»; «Польська полиця в Україні», Розіграш книжкової полицки від видавництва «Білка» та ін. Але варто зазначити, що перевага у визначенні переможців надавалася публічним книгозбірням та бібліотекам, які постраждали під час війни. Для НБ ХНУ вдалим виявився університетський грантовий проєкт Міжнародна літня школа «University Library and Digital Transformation» в Університеті ім. Адама Міцкевича в м. Познань (Польща). тож бібліотекам ЗВО потрібно об'єднуватися з кафедрами університетів для участі у таких проєктах [4, с. 54-55]

Отже, незважаючи на складнощі, викликані воєним станом, освітній потенціал бібліотек ЗВО Хмельницької області є достатнім для забезпечення освітнього процесу. Щодо перспектив розвитку бібліотек університетів, то вони насамперед пов'язані з розвитком електронного середовища, наповненням власних БД і наданням доступу користувачам до світових наукових ресурсів. Тому без сучасних програмних продуктів та електронної ресурсної бази книгозбірні не матимуть майбутнього.

Список використаних джерел

1. Звіт про роботу бібліотеки Хмельницького технологічного інституту за 1991 рік. – Хмельницький, 1992. – 40 с. С.6
2. Звіт про роботу наукової бібліотеки Хмельницького національного університету за 2023 рік. – Хмельницький, 2024. – 147 с. С.66-67
3. Звіт про роботу наукової бібліотеки Хмельницького національного університету за 2021 рік. – Хмельницький, 2022. – 97 с. С.5
4. Звіт про роботу Хмельницького обласного методичного об'єднання бібліотек закладів вищої освіти за 2023 рік. – Хмельницький, 2024. – 71 с. С.
5. Мацей О. О. Інформаційні технології у сучасних бібліотеках: нові можливості і перспективи / О. О. Мацей // Бібліотека в освітньому просторі : інформ. бюл. – Хмельницький : ХНУ, 2023. – № 28 : Автоматизація бібліотечної діяльності на сучасному етапі. – С. 33–41.
6. Таблиця основних статистичних показників діяльності бібліотек Хмельницького об'єднання ЗВО за 2012 рік // Показники бібліотечної статистики. - http://library.khmnu.edu.ua/?page_id=1846